

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v24i0.634>*М. М. Забарний*

ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ: СУТНІСНІ ОЗНАКИ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЇХ ВЧИНЕННЯ

Метою статті є дослідження ознак злочину як фундаментальної категорії, що має вагоме значення під час здійснення пізнання обставин злочину, а тому на основі аналізу наукових праць вчених слід дослідити механізми вчинення злочинів у сфері економіки та виділити їх сутнісні ознаки для запровадження ефективної системи розслідувань.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає у вивченні ознак економічних злочинів та аналізі вчинення таких правопорушень, що різняться економічною нестабільністю в державі та боротьбою за економічну владу. Будь-який злочин завжди породжує певний фактор чи умову. Різноманіття способів вчинення злочинів в економічній сфері, використання злочинцями різних технологій та операцій, а також інших факторів, що сприяють вчиненню протиправних діянь у сфері економіки, призводять до значних труднощів у їх розслідуванні.

У контексті даної проблематики слід зауважити, що ознаки злочину характеризують різні сторони і явища, які відображають, а тому їх виявлення та конкретизація є пріоритетним завданням у здійсненні виявлення та розслідування економічних злочинів. Із настанням нових економічних умов виникли нові способи механізмів злочинних діянь у сфері економіки.

Аналіз останніх публікацій. Проблема сутності економічної злочинності та її ознак приділено чимало уваги таких вчених, як: М. Бажанов, І. Базярук, В. Білоус, С. Кравчук, О. Литвак, О. Яковлев. Вагомий внесок у дослідження питань кримінологічного аспекту економічних злочинів здійснені такими вченими, як: А. Меденцев, О. Пчеліна, Е. Сатерленд, Р. Степанюк, Д. Харко та ін.

Виклад основних положень В умовах сучасного технологічного та інформаційного розвитку національних економік стрімко набирає обертів економічна злочинність, що характеризується її загрозливими розмірами. Вчинення злочинів у сфері економіки становлять реальну небезпеку країни в цілому та окремих громадян зокрема, оскільки розвиток економіки забезпечує існування та розвиток суспільства. Науковий інтерес до проблеми економічної злочинності та складність її подолання викликана тим, що у вітчизняній літературі існує диференційований підхід до визначень злочинів у сфері економіки.

Розмаїття тлумачень даного явища зустрічається на сторінках багатьох науковців, зокрема виділяють поняття: «злочини у сфері економіки», «економічні злочини», «тіньова економіка», «кримінальна економіка», «економічна злочинність» та інші. Дані поняття часто ототожнюють, однак мають місце спроби доведення різної природи наведених явищ. Зокрема, О. Яковлев розглядав економічний злочин як майновий і корисливий злочин, а також злочин у сфері економіки, автор зазначає, що економічна злочинність характеризується сукупністю корисливих зазіхань на власність, порядок управління народним господарством, що вчиняється особами, які займають певні соціальні позиції в структурі економіки.

На думку С. Кравчука, усі ці поняття мають різний спектр вчинення протиправних діянь. Так, злочини у сфері економіки, як стверджує автор, – це переважно господарські злочини, які вчиняються в різних сферах; економічна злочинність полягає у вчиненні злочинів у сфері господарської діяльності, в тому числі з використанням службового становища. До злочинів економічного характеру С. Кравчук відносить діяння, які пов'язані зі спричиненням матеріальної шкоди чи отриманням матеріальної вигоди [1].

Виявлення ознак економічного злочину з точки зору кримінології пов'язане з особливостями поняття економічної злочинності як негативного явища. Засновником теорії економічної злочинності є Е. Сатерленд, який уперше ввів поняття економічного злочину і називав його «білокомірцева злочинність». Найважливішою ознакою цього автор називає зловживання владою з метою злочинного збагачення. Досліджуючи службове становище та соціальний статус злочинця, Сатерленд дав визначення «білокомірцевої» злочинності: «Це антисуспільна, спрямована на збагачення поведінка осіб, які посідають соціально престижне місце в суспільстві та в рамках своєї професійної діяльності діють таким чином, що за одночасної законслухняної поведінки решти осіб вони зловживають суспільною довірою, якою користується інша група» [5].

С. Кравчук стверджує, що економічна злочинність – це злочини, вчинені в економічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень. Науковець виділяє вісім сутнісних ознак, притаманних економічній злочинності: «має триваючий характер; характеризується високою латентністю; складається із кримінально карних діянь суб'єктів господарювання; посягає на порядок управління економікою; вчиняється фізичними особами (це пояснюється тим, що згідно із кримінальним законодавством суб'єктом злочину може бути лише фізична особа); має тісний зв'язок із організованою злочинністю, корупцією та тіньовою економічною діяльністю; формує напівкримінальний менталітет у громадян держави; спричиняє значні збитки державі, суспільству чи окремим громадянам [1].

Д.М. Харко у своїй праці «кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України» виділяє такі особливості економічної злочинності: «Є видом злочинності, який застосовується переважно масово, відповідно завдає масової шкоди; охоплює різні зловживання економічної влади;

вчиняється в процесі професійної діяльності влади менеджера; має множинність епізодів вчинення злочину; вчиняється як фізичними, так і юридичними особами; є більш складним соціально-економічним феноменом, аніж традиційна злочинність; має латентний характер; спричиняє суттєву економічну шкоду інтересам держави» [5].

Підсумовуючи різні погляди науковців щодо ознак та особливостей економічної злочинності, можна дати таке визначення економічним злочинам: «Економічний злочин – це протиправна дія, яка вчиняється у сфері економіки із зловживанням влади, що посягає на порядок здійснення економічного управління та має на меті одержання економічної вигоди».

З огляду на дане визначення поняття економічного злочину можна виокремити такі основні його ознаки: характеризується зловживанням влади; має майновий характер; має високу латентність; характеризується використанням як легальної, так і нелегальної господарської діяльності. Фактором, який приваблює злочинців до здійснення економічного злочину, виступає розвиток кризових ситуацій в економіці, а також не слід ігнорувати факт боротьби за економічну владу, що дає можливість розширення застосування кримінальних способів заволодіння такою та здійснення протиправних діянь у сфері економіки.

У криміналістичній літературі виділяють ряд протиправних діянь, які складають економічні злочини. До таких належать: порушення антидемпінгового законодавства (що вказує на злочини, пов'язані з порушенням правил вільної конкуренції); шахрайство, випуск недоброякісної продукції (злочини, які порушують права споживачів); шахрайство із цінними паперами, бухгалтерською документацією, фіктивне банкрутство, використання підроблених банківських документів (злочини, які ґрунтуються на зловживанні інвестиціями, депозитним капіталом, які завдають значні збитки акціонерам, кредиторам тощо) [5].

Економічні злочини мають надзвичайно складний механізм здійснення, а отже, і складний механізм їх виявлення та розслідування. Механізм злочину являє собою систему процесів взаємодії всіх учасників злочину між собою і навколишнім середовищем, що приводить до утворення криміналістично значущої інформації про злочин, його учасників та результати.

Механізм злочину містить відомості про те, яким чином здійснено той чи інший злочин у сфері економіки. Особливість вчинення економічного злочину полягає в тому, що предметом такого протиправного діяння виступає майно як капітал, а тому має місце підвищена організованість та використання специфічних способів поведінки. Ще однією з особливостей вчинення економічних злочинів можна вважати той факт, що злочинні діяння вчиняються під виглядом різного роду цивільно-правових угод, а тому ззовні вони мають вигляд цілком законних господарсько-фінансових операцій [3, с. 121].

Для прикладу розглянемо механізм здійснення економічних злочинів у бюджетній сфері. Криміналістичний аналіз дає підстави виділити чотири технології вчинення економічних протиправних діянь у даній сфері:

- 1) злочини, пов'язані із шахрайським заволодінням бюджетними коштами;
- 2) злочини, пов'язані із заволодінням бюджетними коштами службовими

особами бюджетних установ під час розпорядження ввіреним майном у ході здійснення поточної господарської та управлінської діяльності; 3) злочини, пов'язані з одержанням службовими особами хабарів, укладанням та виконанням не вигідних контрактів, під час здійснення державних закупівель; 4) злочини, пов'язані із зловживанням службовим становищем або перевищенням службових повноважень під час одержання чи розпорядження бюджетними коштами. Дані діяння можуть кваліфікуватись як шахрайство або як привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – це залежить від суб'єкта злочину та його умислу [4, с. 979].

Злочини в бюджетній сфері, зокрема у сфері державних закупівель, є одним із найбільш відомих загалом злочинів, несуть значну шкоду суспільству та державі в цілому. Так, злочини в даній сфері спрямовані на незаконне заволодіння державними коштами, а тому злочинцями в даному економічному злочині виступають державні службовці – розпорядники бюджетних коштів, і працюють такі у змові із суб'єктами господарської діяльності.

Механізм здійснення даного виду злочину передбачає ряд протиправних дій, серед яких: закупівля товарів у кількості, яка не відповідає потребам; проведення конкурсних торгів із залученням підставних осіб; отримання винагороди керівниками установ за надання необгрунтованої переваги під час вибору переможця тендера; внесення завідомо неправдивих відомостей до фінансово-бухгалтерських документів. Для здійснення вищевказаних операцій здійснюється комплекс дій, які в кінцевому результаті призводять до незаконного збагачення за рахунок державних коштів. У криміналістичній літературі комплекс злочинів у сфері економіки розглядається як певна технологія злочинного збагачення, в якій виділяють основні і вторинні злочини.

До основних економічних злочинів відносять ті, які вчиняються безпосередньо з метою заволодіння чужими коштами чи іншим майном. Вторинними економічними злочинами слід вважати ті, які безпосередньо не надають матеріальної вигоди злочинцю, однак є способом вчинення основного злочину чи його приховування. За своєю сутністю злочини у сфері економіки спрямовані на заволодіння коштами та іншими цінностями і пов'язані з порушеннями законодавчо встановлених норм. Згідно із Кримінальним кодексом України до злочинів у сфері економіки, зокрема основних, можна віднести шахрайство, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, тоді як до вторинних економічних злочинів належать легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, а також фіктивне підприємництво [2].

Висновки та пропозиції. Отже, досліджуючи криміналістичний аспект вчинення економічних злочинів, можна визначитися зі складом економічного злочину. Суб'єктом злочину завжди виступає фізична особа, а суб'єктивною стороною завжди є умисел. У залежності від виду злочину це може бути посадова особа органів державної влади або особа із приватної сфери господарювання. Об'єктом злочину виступає економіка держави.

Об'єктивною стороною виступають діяння особи, способи вчинення злочину, в тому числі і застосована техніка. Саме специфіка складу економічних злочинів не дозволяє правоохоронним органам миттєво реагувати на їх вчинення. Звісно, держава реагує на дані злочини та намагається запобігти їм. Про це говорить створення Національного антикорупційного бюро України, функціонування департаменту з розслідування особливо важливих справ у сфері економіки, створення сайту держзакупівель «Прозоро» та багато інших кроків в цьому напрямку. Проте практика показує, що всі дії владних органів щодо запобігання економічним злочинам супроводжуються виникненням більш новачійних механізмів вчинення економічних злочинів. Саме тому дана тема є надважливо і ще тривалий час буде актуальною для досліджень.

Література

1. Кравчук С.Й. Економічна злочинність в Україні. URL : <http://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukran-kravchuk-sy.html>.
2. Меденцев А.М. Характеристика предмета та умов вчинення злочинів у сфері державних закупівель. URL : <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/65.pdf>.
3. Пчеліна О.В. Механізм вчинення економічних злочинів. *Право і Безпека*. 2009. № 4. С. 118–122.
4. Степанюк Р.Л. Типові технології злочинної діяльності в бюджетній сфері України. *Форум права*. 2011. № 1. С. 977–981.
5. Харко Д.М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України. URL : <http://www.apdp.in.ua/v55/119.pdf>.

А н о т а ц і я

Забарний М. М. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. – Стаття.

Стаття присвячена розкриттю питань економічної злочинності. Досліджено ознаки злочину як фундаментальних категорій, що мають вагоме значення під час здійснення пізнання обставин злочину, а тому на основі аналізу наукових праць вчених досліджено механізм вчинення злочинів у сфері економіки та виокремлено їх сутнісні ознаки для запровадження ефективної системи розслідувань таких правопорушень.

До ознак економічної злочинності належать: тривалий характер; характеризується високою затримкою; складається зі злочинних дій суб'єктів господарювання; зазіхає на порядок управління економікою; вчинена фізичними особами (це пояснюється тим, що за кримінальним законодавством суб'єктом злочину може бути лише фізична особа); тісний зв'язок з організованою злочинністю, корупцією та тіньовою економічною діяльністю; формує напівкримінальний менталітет у громадян держави; завдає значної шкоди державі, суспільству або окремим громадянам.

Механізм здійснення даного виду злочину передбачає ряд протиправних дій, серед них: закупівля товарів у кількості, яка не відповідає потребам; проведення конкурсних торгів із залученням підставних осіб; отримання винагороди керівниками установ за надання необґрунтованої переваги під час вибору переможця тендера; внесення завідомо неправдивих відомостей до фінансово-бухгалтерських документів. Для здійснення вищевказаних операцій здійснюється комплекс дій, які в кінцевому результаті призводять до незаконного збагачення за рахунок державних коштів. У криміналістичній літературі злочини в галузі економіки розглядаються як певна технологія злочинного збагачення, в якій розрізняють основні та вторинні злочини.

До основних економічних злочинів належать злочини, вчинені безпосередньо з метою вилучення чужих грошей чи іншого майна. Вторинними економічними злочинами слід вважати такі, які безпосередньо не забезпечують матеріального вигоди злочинцю, але є способом вчинення основного злочину або його приховування. За своєю суттю злочини у сфері

економіки спрямовані на вилучення грошей та інших цінностей і пов'язані з порушеннями встановлених законом норм. Відповідно до Кримінального кодексу України до злочинів у сфері економіки можуть бути віднесені шахрайство, вилучення чужого майна шляхом зловживання службовим становищем, а до вторинних економічних злочинів належить легалізація (відмивання) грошей та іншого майна, одержаних унаслідок злочинної діяльності.

Ключові слова: злочини у сфері економіки, тіньова економіка, латентність, криміналістичний аналіз, зловживання службовим становищем, корисливий злочин.

S u m m a r y

Zabarny M. M. Economic offenses: the essential features and the criminalistic analysis of their performance. – Article.

The article deals with economic crime. Signs of crime as fundamental categories, which are essential in the realization of knowledge of the circumstances of the crime, are investigated. Therefore, on the basis of the analysis of scientific works, the mechanism of committing crimes in the sphere of economy is investigated and their essential features are identified for introducing an effective system of investigations of such offenses.

The signs of economic crime include: "it is of a lasting nature; characterized by high latency; consists of criminal actions of economic entities; encroaches on the order of management of the economy; committed by natural persons (this is explained by the fact that, under criminal law, only a natural person can be the subject of a crime); has a close connection with organized crime, corruption and shadow economic activity; forms a semi-criminal mentality among citizens of the state; causes significant damage to the state, society or individual citizens.

The mechanism of committing this type of crime involves a number of unlawful acts, among them: the purchase of goods in quantities that do not meet the needs; competitive bidding with the involvement of figureheads; receiving remuneration from the heads of institutions for giving an unjustified advantage in selecting the successful tenderer; entering of deliberately false information in financial and accounting documents. For carrying out the above operations a set of actions is carried out, which ultimately lead to illegal enrichment at the expense of public funds. In forensic literature, crimes in the field of economics are seen as a certain technology of criminal enrichment in which major and secondary crimes are distinguished.

The main economic crimes include those committed directly for the purpose of seizing someone else's money or other property. Secondary economic crimes should be considered as those which do not directly provide material gain to the offender, but are a way of committing the main crime or hiding it. By their very nature, crimes in the sphere of economy are aimed at seizing money and other values and are related to violations of statutory norms. According to the Criminal Code of Ukraine, crimes in the sphere of economy, in particular major ones, can be attributed to fraud, seizure of another's property through abuse of office, while secondary economic crimes include the legalization (laundering) of money and other property obtained through criminal activity, as well as criminal activity.

Key words: economic crime, shadow economy, latency, forensic analysis, malpractice, self-serving crime.